

ЛЕКЦІЯ 2

ЕЛЕМЕНТИ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. САМОВИХОВАННЯ ПЕДАГОГА

План

- 1. Педагогічна майстерність як мистецька дія в театрі.**
- 2. Спільне й відмінне в театральному й педагогічному мистецтві.**
- 3. Педагогічна задача і педагогічна ситуація.**
- 4. Самовиховання педагога як один із шляхів формування педагогічної майстерності.**

Література

1. Іваницький О. І. Психолого-педагогічна підготовка як невід’ємна складова процесу формування інтегральної компетентності майбутніх магістрів предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта та наука крізь виклики сьогодення» (17 - 19 травня 2023 року, м. Запоріжжя). Електронний збірник наукових праць ЗОПППО. 2023. Вип. 2(54).* URL: <https://drive.google.com/file/d/14qOE1XQ0qOrE-xPjA8nndune0hLP5SnZ/view>.
2. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. *Інноватика у вихованні. 2019. № 10. С. 281-288 .* URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/196/181>.
3. Кравчина Т. Рефлексивна позиція педагога: методи і прийоми рефлексії педагогічної діяльності. *Освіта. Інноватика. Практика, 2022. Том10, №7. С. 39-43. DOI: 10.31110/2616-650X-vol10i7-006.*
4. Нова українська. школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

5. Психологічне забезпечення педагогічної майстерності: навч.-методич. посіб. / І. А. Бурлакова та ін. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 276 с.

1. Елементи акторської майстерності в педагогічній діяльності.

Важливим критерієм національної системи освіти виступає високий рівень професійної майстерності вчителя, спрямованість його на розвиток національної свідомості, духовної, естетичної та художньої культури. В ефективності успіху цього процесу має місце застосування театрального мистецтва у педагогічній практиці вчителя. Так, осмислення проблеми використання театрального мистецтва у сучасній вітчизняній освіті неможливе без звернення до театральної педагогіки. Перед закладами освіти стоять два важливих завдання: формування творчих якостей особистості та розкриття цієї особистості у процесі навчальної діяльності. Отже важливо майбутньому педагогу знати психологічні особливості особистості, шляхи розвитку. Слід оперувати термінологією «індивід», «особистість», «індивідуальність» (за О. Леонтьєвим). За словами авторів підручника «Педагогічна майстерність», психологія акторської гри може аналізуватися в площині трьох розділів теоретичної психології, зокрема сприймання, почуття і уяви. Часто-густо теоретики, мистецтвознавці, естетики, психологи здійснюють це в одному з них або в усіх трьох одночасно. При цьому провідна роль відводиться то сприйманню, то почуттю, то уяві. Цю ж проблему слід розглядати і з погляду естетики. У перекладі з давньогрецької мови слово «естетика» означає сприймаючи, переживаю (почуваю). Формально-логічно почуття можна визначити у такий спосіб. Якщо сприйманий світ (природа, мистецтво, різні види творчої дії людини тощо) відповідає ідеалам людини, яка сприймає і викликає при цьому відповідне позитивне переживання (почуття), то це почуття можна назвати прекрасним. Якщо при цьому почуття характеризується значним рівнем інтенсивності, надмірністю у збільшенні, таке почуття називається піднесеним. Кількісні і

якісні величини піднесеного, порівняно з прекрасним, об'ємніші, вагоміші (за І. Зязюном). Ключовий термін – «театральна педагогіка» висвітлений у «Сходинках до педагогічної майстерності: словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» у двох значеннях: 1) система виховання акторів; 2) виховання дитини засобами театального мистецтва. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів спрямована на формування професійної компетентності, розуміння сутності педагогічної діяльності, вироблення індивідуальної педагогічної позиції, оволодіння навичками педагогічної техніки, культури саморегуляції, форм і методів професійного самовдосконалення. І. Зязюн розглядає театральну педагогіку як ефективний компонент освітньо-виховної дидактики, значне нововведення, перспективне для реалізації у практиці освіти і виховання в цілому. Він переконаний: використовуючи надбання театальної педагогіки, зокрема систему К. Станіславського, педагог будь-якого профілю дістане відповіді на непрості проблемні питання освіти і виховання людини. Система К.Станіславського – наука не лише про акторську творчість, а й про те, як спираючись на об'єктивні закони, плекати, розвивати, збагачувати різні здібності, і не лише сценічні – вона дає можливість розв'язати багато проблем у підготовці вчителя. Ця система по своїй суті педагогічна, тому що вона виходить з об'єктивних законів людської поведінки та її психофізичних передумов (за І. Швець). У сучасній педагогіці виявлено основні шляхи впровадження театального мистецтва у професійну підготовку майбутніх учителів: – оволодіння основами теорії сценічної діяльності; – створення умов для розвитку артистичних умінь; – раціональне використання ознак подібності й відмінності у професійній діяльності актора (режисера) і педагога. Ефективність використання театальної педагогіки в професійній підготовці і процесі саморозвитку вчителя обумовлена тим, що через специфіку своєї професії педагог постійно знаходиться у взаємодії як з учнями, так і з колегами; публічність – специфіка педагогічної і акторської професійної ситуації. Компетентності, якими володіє учитель, повинні доповнюватись

високим рівнем творчості. Творчість учителя – це особлива педагогічна риса. Вся творча діяльність педагога спрямована на те, щоб допомогти учням зрозуміти сутність знань, умінь, всього того, що їм потрібно пізнати чи відтворити.

2. Спільне й відмінне в театральному й педагогічному мистецтві.

Театральна та педагогічна діяльність подібні за метою (вплив на людину та створення переживання); за змістом (комунікативні творчі процеси); за інструментарієм, засобами (психофізична природа актора та педагога). Як для актора, так і для педагога головною умовою для розкриття здібностей та можливостей є публічність. Педагог виходить один на один з аудиторією, впливає на розум і серце своїх вихованців усіма психофізичними засобами, торкаючись думок, почуттів, волі, уяви та пам'яті слухачів. Заразливість, чарівність, переконливість – це ті якості, без яких не може обійтись ані справжній актор, ані справжній педагог. Серед спільних рис, що зближують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність, можна також назвати: взаємодію найрізноманітніших індивідуальностей, колективність творчої діяльності, регламентованість у часі, узгодженість переживань, почуттів актора й глядача, педагога та учня. Освітній процес – явище складне, багатогранне, динамічне. Його специфіка полягає у спілкуванні. Щоб освітній процес був результативним, у вчителя й учнів мають переважати позитивні естетичні почуття як показник людяності, гуманності, творчості, а, відтак, – працездатності та її результативності. К. Станіславський, основоположник сценічної майстерності, вивчав і систематизував ті елементи творчості, які дозволяють зробити цю дію доцільною, продуктивною в обставинах життя ролі. Педагог повинен мати у своєму арсеналі певні акторські здібності: зосередженість на провідному завданні; заразливість – захопленість власним предметом та чарівність особистості; здатність до перевтілення; здатність до сприйняття учнів, уміння зрозуміти їх внутрішній стан; здатність до адекватної реакції на педагогічну ситуацію. Н. Середа виокремлює режисерські здібності, якими повинен володіти

педагог. Серед них: аналітичні здібності (глибина, критичність, гнучкість, самостійність, ініціативність мислення); подієво-видовищне мислення (здатність до перевтілення, конструктивні, композиційні здібності); сугестивні здібності, що дозволяють здійснити емоційно-вольовий вплив на акторів (студентів) у процесі репетиції (заняття); експресивні здібності (пластика, міміка, жести, мовлення тощо); загальнотворчі здібності (інтелектуальна активність, високий рівень саморегуляції особистості). Зовні акторська майстерність педагога – це вирішення різноманітних педагогічних завдань, успішна емоційно насичена організація навчально-виховного процесу й отримання відповідних результатів, але її сутність полягає в певних професійних і особистісних якостях, які породжують цю діяльність і забезпечують її ефективність. Тому справжній педагог повинен бути в постійному творчому пориві оптимізації як професійного, так і особистісного потенціалу, оскільки педагогічна майстерність – це своєрідний сплав особистої культури, знань і світогляду педагога, його всебічної теоретичної підготовки з досконалим володінням прийомами навчання і виховання, педагогічною технікою і досвідом.

3. Педагогічна задача і педагогічна ситуація.

Педагогічна діяльність складається з ланцюга педагогічних ситуацій, їх створюють як учитель, так і учні, спонтанно і спеціально.

Починається шкільний день. До класу заходить учень, що запізнив ся, — вже ситуація. Перевірка домашнього завдання. Два учні виявилися непідготовленими — також ситуація. Під час пояснення нового матеріалу через клас передається записка — знову ситуація. Це не завжди конфлікти, але завжди суперечність між очікуваним і реальністю. Отже, **педагогічна ситуація** — це *фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу*. Це зовнішні обставини і їх інтерпретація суб'єктами педагогічної діяльності.

Вчитель усвідомлює педагогічні ситуації і формулює для себе задачі: стратегічні (як виховати у школярів почуття відповідальності, органі

зованість), тактичні (розробка засобів обліку та контролю знань, активізація пізнавальної діяльності на уроках) і ситуативні (як відреагувати на те, що хтось запізнився, не вивчив, є неуважним на уроках тощо).

Майстерність учителя полягає в умінні перетворити ситуацію на педагогічну задачу, тобто спрямувати умови, що склалися, на перебудову стосунків, наближаючись до бажаного рівня — поставленої педагогічної мети. Ситуація може не стати педагогічною задачею, якщо вчитель її не помічає або ігнорує.

Отже, ситуація стає задачею в умовах цілеспрямованості педагогічної діяльності (ситуація + мета = задача). **Педагогічна задача** — це виявлені в навчально-виховному процесі суперечності, які враховує вчитель, стимулюючи розвиток особистості, це педагогічна мета, поставлена за певних умов. Можна вважати, що розв'язання її — основна клітина педагогічної майстерності, яка відображує рівень професіоналізму педагога. Задача може мати кілька розв'язків, позитивний ефект яких залежатиме від установок, знань педагога, його здібностей, володіння технікою.

Розв'язання педагогічної задачі починається з *аналізу ситуації* в цілісному процесі педагогічної діяльності: характеристики вихованців, вихователів, їхніх стосунків. Внаслідок цього відбувається усвідомлення мотивів вчинків, специфіки умов, особливостей взаємин.

Звернімося до аналізу поведінки А. Макаренка у згаданій вище ситуації.

Дізнавшись про те, що в спальні ріжуться колоністи, вихователь реагує швидко — «бігом з кімнати», але не поспішає втручатися — розбоярчити, хоч Калина Іванович і шепоче йому в спину: «Ой, мерщій, мерщій, голубчику». Він спостерігає, бачить Буруна, який віднімає в одного з хлопців фінку; бачить тих, хто співчуває пораненому. Він розуміє: це не останній дикий випадок, ці діти звикли до такого способу розв'язання конфліктів, потрібен тривалий час, щоб змінилися стосунки і вони зрозуміли жорстокість та безглуздя своєї поведінки.

Процес аналізу умов ситуації завершується на наступному етапі — *усвідомлення проблеми і формулювання задачі*. Вчителі-початківці нерідко пропускають цей етап і зразу беруться за розв'язання. Поспішають, не відчувачи глибини конфлікту, стереотипно сприймаючи ситуацію як таку, що вже траплялась у практиці. Результат — вона не усвідомлюється до кінця, нерідко сприймається лише видима частина айсберга. Невміння бачити проблему, розуміти, що стоїть за діями учнів, призводить до помилок у розв'язанні задачі.

Щодо ситуації «хлопці ріжуться» можемо зробити висновок, що Антон Семенович бачить проблему не лише в тому, щоб навести лад у спальнях, припинити неподобство, а передусім у зміні ставлення вихованців один до одного, до спільного життя в колонії. Завдання, яке він формулює для себе, — плекати паростки колективізму, створити такі умови (нові ситуації), щоб колоністи намагалися самі розв'язувати проблеми.

Усвідомлюючи проблему, педагог конструює розвиток ситуації, припускаючи певні варіанти розгортання подій. Це третій етап — *розроблення проекту рішення*. На цьому етапі висуваються гіпотези (передбачення), вибудовується проект майбутньої педагогічної взаємодії (що робити, як, якими засобами) у вигляді певної конструктивної схеми. Цей етап потребує активного мислення педагога, його уяви. Вчитель-майстер прагне, проаналізувавши ситуацію, залучати до її розв'язання громадську думку. Початківець нерідко віддає перевагу парній взаємодії, що ослаблює його позицію. Майстерність розв'язання задачі на цьому етапі й полягає у спрямуванні активності особистості на її всебічний розвиток.

Ми розуміємо: за зовнішніми ознаками поведінки Антона Семеновича у згадуваній ситуації з «Педагогічної поеми» і за його роздумами доступна виважена стратегія — формування громадської думки, ініціювання соціальної активності. Тому перша очікувальна пауза, гнівні, різкі репліки-накази — прагнення підштовхнути колоністів до самостійного розв'язання проблеми.

На цьому етапі слід подумки «приміряти» знайдений прийом, уявляти можливі реакції на нього. Дуже важливо те, що, вибираючи прийоми, педагоги-майстри шукають причину виникнення небажаних ситуацій у собі, тому кожне їхнє рішення є кроком до гармонізації своєї діяльності, до самовиховання.

Четвертий етап розв'язання педагогічного завдання — *практична реалізація запланованого рішення* — відбувається в умовах взаємодії вчителя й учня, організації діяльності вихованців як нових ситуацій, творених учителем для формування їхніх ціннісних орієнтацій і поведінки. Саме на цьому етапі вчителю потрібно досягти гармонії, узгодженості власної діяльності з діяльністю учнів: активність учителя в розв'язанні проблеми має викликати зворотню активність учнів, установка вчителя на взаємодію — підживитися прагненням учнів спільно розв'язувати проблему.

Засобами педагогічної техніки вчитель мусить виявити перед учнями силу своєї установки — допомогти, підтримати. Головна особливість взаємодії вчителя і учнів — «рефлексивний характер, тобто постійне відображення почуттів і думок учнів і цілеспрямоване їх формування, збагачення, розвиток». Важливо читати в душах учнів їхні думки і почуття, щоб бачити наслідки своїх дій, передбачати зворотні ходи тих, кому адресовано педагогічний вплив.

Щодо ситуації, до якої ми весь час повертаємося, то слід підкреслити, що успіх практичного розв'язання її А. Макаренкові забезпечили гуманістична спрямованість і розвинута педагогічна техніка (вміння володіти собою, витримка, спостережливість і розуміння психічного стану вихованців, а також вміння висловитися вагомо і категорично). Ми бачимо: всі дії педагога доцільні, продумані, виважені. Він володіє ситуацією, вміє її перебудувати, забезпечити перехід конфронтації у співробітництво. І розуміємо: це майстерність.

Не слід забувати п'ятий етап — *аналіз результату*, — під час якого педагог порівнює наслідки розв'язання задачі з поставленим завданням.

Результат розв'язання педагогічного завдання — завжди нова ситуація. І якщо вона наближає до спільної мети взаємодії вчителя і учнів — розвитку особистості школяра, — ми вважаємо результат позитивним, а обране рішення продуктивним.

А. Макаренко засвідчив, аналізуючи ситуацію з конфліктом у спальні, що в подальшому подібні випадки якщо й траплялися, то «швидко притушувалися в самому колективі», а це підтверджує доцільність обраної ним стратегії. Діалектика розвитку стосунків колоністів висунула нові завдання в ситуаціях, що склалися внаслідок взаємодії.

Узагальнимо позиції педагога-майстра й того, кому ще бракує майстерності в розв'язанні педагогічних задач.

Діяльність педагога-майстра

1. Вбачає педагогічні задачі у цілісному педагогічному процесі й обирає рішення з орієнтацією на надзавдання.
2. Розв'язує переважно стратегічні задачі.
3. Уміє викликати певні психічні стани (самовладання).
4. Уміє передавати ініціативу учням, створювати умови для їхньої активної діяльності.
5. Працює з усім колективом, однак не випускає з уваги жодного учня.
6. Усуває причини.
7. Дошукуючись причини, аналізує власну діяльність.
8. Головні зусилля спрямовує на зміни в системі своєї роботи (постійний пошук самовдосконалення, самовиховання).

Діяльність педагога-початківця

1. Сприймає кожну задачу окремо, не пов'язуючи з іншими.
2. Розв'язує переважно ситуативні задачі.
3. Відчуває страх, пригніченість.
4. У розв'язанні задач прагне виступати головною дійовою особою; переважає прямий вплив.
5. Звертає увагу насамперед на тих учнів, які «випадають» із поля зору.

6. Спрямовує зусилля на саме явище, а не на причини.

7. Шукаючи причину, звинувачує інших, посилається на обставини.

Спробуємо простежити процес розв'язання педагогічної задачі учителем-початківцем, який хоч і не має досвіду, та завдяки сформованим основам педагогічної майстерності досягає успіхів у встановленні контакту з учнями.

У VII класі ще до кінця першої чверті змінилися два класні керівники. Перший намагався «зламати» учнів, і сам не стримався — вдарив хлопця, друга вчителька все вмовляла поводитися добре, але дисципліни не було. На початку наступної чверті директор призначила нового класного керівника, яка через брак досвіду відмовлялася, та змушена була погодитися.

Проводячи урок у цьому класі, за 10 хвилин до перерви вона сказала учням, що буде в них класним керівником. У відповідь почула: «Дарма! Подивимося! Не перша й не остання!»

Першим бажанням учительки було грюкнути дверима і вийти з класу, але вона стрималася. Змусила себе заспокоїтися, подумавши: «Зроблю вигляд, що нічого не чула». Та потім зрозуміла, що учні цьому не вірять (усі чули, а вона ні?). Може, вигнати нахабу чи змусити слухати себе? Врешті, усвідомила, що, можливо, той учень і має рацію: вона може стати у них останньою, але це залежить і від неї, і від них самих. І тоді вирішила бути відвертою з учнями: «Я знаю: ви не хочете, щоб я була у вас класним керівником. Повірте, я теж цього не бажала, але за наказом директора прийшла у ваш клас. Що б ви зробили на моєму місці?.. Ми з вами не в гостях, ви прийшли вчитися, а мене призначили класним керівником». І потім додала: «А може, ми ще і спрацюємося? Принаймні я вам обіцяю, якщо ми не зуміємо порозумітися, я все зроблю, щоб не бути у вас класним керівником». Після цього вона вийшла з класу і залишила дітей самих. Поступово вони її визнали.

Ми бачимо, як учителька, поставлена у стресову ситуацію, завдяки активності педагогічного мислення, рефлексивному аналізу різних

можливих варіантів та їх наслідків домагається усвідомлення проблеми і ставить її як завдання співробітництва, яке починає розв'язувати завдяки витримці, наполегливості й оптимістичній установці.

Як уже зазначалося, педагогічні ситуації можуть створювати як учні, так і вчителі; вони бувають як спонтанними, так і заздалегідь спланованими. Ми розглянули приклади спонтанних ситуацій, спровокованих учнями. З'ясуймо ознаки майстерності розв'язання педагогічної задачі в ситуації розповіді вчителя, яку він заздалегідь планує для формування у дітей ціннісних орієнтацій.

Характерні ознаки професіоналізму поведінки педагога щодо певної проблеми на етапі аналізу, усвідомлення завдання, розробки проекту рішення розкрито у першому розділі. Сформулюймо показники майстерності розповіді вчителя на етапі її практичної реалізації:

- вміння керувати собою, гідно зарекомендувати себе перед аудиторією (щоб викликати установку на співробітництво);
- вміння керувати увагою слухачів, забезпечувати активне сприймання слова;
- уміння надавати інформаційно наповненого і педагогічно доцільного змісту виступові, що викликає співроздуми і співпереживання учнів;
- володіння виразним мовленням.

Навчити професії вчителя неможливо, але навчитися їй можна. Стати вчителем майстром чи ні, залежить не лише від системи навчання, а насамперед від зусиль тих, хто вчиться. Потрібно усвідомити орієнтири самовдосконалення та шляхи його здійснення.

4. Самовиховання педагога як один із шляхів формування педагогічної майстерності.

Самовиховання педагога - шлях формування педагогічної майстерності. Як засвідчує практика, головним чинником формування й вдосконалення педагогічної майстерності є самовиховання вчителя. І це зрозуміло. Вчитель, який не працює над собою, веде заняття, скоріш, за

усталеним шаблоном. Для нього навчальний процес є рутиною, яку треба перетерпіти. Не випадковим є й те, що такого вчителя учні не люблять. Вони тягнуться до творчої особистості, яка знаходиться в постійному пошуку, самовдосконаленні, самовихованні.

Розглядаючи самовиховання як діяльність і вищу форму активності людини, не можна забувати, що ця діяльність, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом, який треба набувати. Проте далеко не всяка активна діяльність є самовиховною. Лише тоді, коли самоосвіта, і будь-які інші форми активності здійснюються з метою прогресивних змін тих чи інших якостей особистості ми маємо справу з самовихованням. Отже, самовиховання – це завжди спрямована діяльність, яка мотивується внутрішнім бажанням людини вдосконалювати себе, яке у свою чергу народжується у результаті суперечностей між бажаннями і можливостями. Зі зміною позиції особистості під час взаємодії з зовнішнім світом у процесі становлення її самосвідомості розвивається самовиховання. З усвідомленням особистості себе як об'єкта самовиховання, з підвищенням рівня усвідомлення самовиховання воно стає все значнішим чинником у формуванні особистості.

Розглядаючи самовиховання як діяльність і вищу форму активності людини, не можна забувати, що ця діяльність, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом, який треба набувати. Проте далеко не всяка активна діяльність є самовиховною.

Самовиховання постає як цілеспрямований процес, який є продовженням професійного виховання, коли майбутній вчитель з об'єкта виховного впливу перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності: самостійно обирає мету самовдосконалення, постійно аналізує здобутки професійного зростання, займається самоосвітою.

Обираючи той чи інший елемент як мотив або ціль, вчитель вирішує завдання актуалізації змісту, що розвиває його особистість, ставлячи її перед

необхідністю усвідомлення суб'єктивних смислів, власних мотивів та установок.

Самовиховання здійснюється за допомогою таких методів як самоспостереження, самоаналіз, самопізнання, самооцінка, самоосвіта, самотренування, самонавіювання, самозаохочення, самопримушення, слідування позитивному прикладу, пошук в собі нових можливостей.

Важливішою передумовою й водночас результатом самовиховання вчителя є професійно-особистісна рефлексія, яка одночасно є проявом спрямованості особистості «на саму себе», тою основою, яка пов'язує функціональність професійної діяльності з найважливішими з професійного погляду складовими – інтересами, потребами, перевагами.

Ще до початку професійної діяльності майбутньому педагогові бажано закласти основи для майбутньої стратегії самовиховання, яка б урахувала конкретні особливості та запити студента, й включала особистісне самопрогнозування й самопрограмування, виробку системи «правил життя», які поступово стають принципами поведінки і діяльності особистості.

Самовиховання є важливішим інструментом вироблення саморегуляції вчителя, яка гармонізує усі рівні індивідуальності з вимогами педагогічної діяльності й умовами середовища. При максимальному збігу об'єктивних вимог та найбільш виразних індивідуальних особливостей вчитель досягає високих результатів з найменшою витратою сил та енергії, відчуває почуття задоволення від професійної діяльності.